

KOMT TRAMETES PUBESCENS IN NEDERLAND VOOR?

P.J. Keizer

Kruisweg 23, 3513 CS Utrecht

P.J. Keizer, 2005. Does *Trametes pubescens* really occur in the Netherlands? *Coolia* 48(2): 54-58.

The occurrence of *Trametes pubescens* in the Netherlands is discussed. A re-examination of the material in the Nationaal Herbarium Nederland in Leiden shows that no authentic indigenous material of *T. pubescens* is present. Most collections belong to pale forms of *T. versicolor*.

Bij het bewerken van een grote hoeveelheid waarnemingen voor het Overzicht van de Nederlandse paddestoelen (Arnolds *et al.*, 1995) bleek er een redelijk aantal waarnemingen van *Trametes pubescens* (Fluweelelfenbankje) in de lijst te zijn vermeld. Blijkbaar bestond het algemeen aanvaarde idee dat deze soort in ons land voorkomt. Om deze reden heb ik de soort ook als inheems (zeldzaam) opgenomen in het overzicht en in de bewerking voor Nederland van de houtzwammensleutel door H. Jahn (1963) (Keizer, 1992). Toch was mijn nieuwsgierigheid al gewekt, omdat ik deze soort zelf in Nederland nooit tegenkom. Maar ik was er nooit aan toe gekomen om eens na te gaan hoe de bijbehorende herbariumcollecties eruit zouden zien. In de loop van de jaren die volgden werd die nieuwsgierigheid groter, want ik kreeg zelf een duidelijker beeld van deze soort en ook van de verspreiding en de standplaatsvereisten.

Uit eigen ervaring en ook aan de hand van informatie die in de polyporen-literatuur te vinden is, blijkt *T. pubescens* vooral een verspreiding in de Alpen en in Noord-Europa (Scandinavië) te hebben, en niet in de lage landen. Hierover later meer. Nu is het op zichzelf niet onmogelijk dat montane soorten incidenteel ook eens in het laagland worden gevonden, maar dit is natuurlijk niet heel waarschijnlijk. Een extra kritische controle van de vondsten uit Nederland kan dan ook geen kwaad.

Om na te gaan of de uit Nederland afkomstige collecties die zich in het Nationaal Herbarium in Leiden onder de naam *Trametes pubescens* of *Coriolus pubescens* bevinden inderdaad tot die soort behoren, heb ik deze onlangs eens bestudeerd. Het resultaat staat in tabel 1.

In de afdeling van het herbarium met collecties van *T. pubescens* zaten ook nog twee collecties met de naam *Trametes rubescens*. Dit is een oude naam van *Daedaleopsis confragosa*, de Roodporiehoutzwam (Donk, 1975). Een ervan is inderdaad *Daedaleopsis confragosa* en de andere is wellicht *Hapalopilus rutilans*, de Kussenvormige houtzwam.

Een paar dingen vallen op wanneer we de gegevens van de vijftien collecties met de naam *Trametes* of *Coriolus pubescens* bekijken.

1. Als we de normale periode van het paddestoelengroei seizoen stellen op half augustus tot half november, dan is het merkwaardig dat maar drie collecties binnen die periode werden verzameld en dus 12 erbuiten. Dat is des te merkwaardiger omdat het voor de meest zekere herkenning van deze soort (net zoals voor andere paddestoelen) nodig is om vers gegroeid materiaal te bekijken. Volgens de literatuur valt *T. pubescens* juist opvallend vaak en snel ten prooi aan insectenvraat en zou dus vrij snel onherkenbaar worden, en niet maandenlang na het eigenlijke seizoen nog zijn te vinden. Begrijpelijk is die verdeling van verzameldata

wel: diverse polyporen hebben immers veel taaiere en resistentere vruchtlichamen dan ‘gewone paddestoelen’ (Agaricales), met als gevolg dat ze buiten het paddestoelenseizoen nog zichtbaar zijn en opvallen. Echter, heel vaak zijn die oude vruchtlichamen toch al gedeeltelijk aangetast door weer en wind, wat veranderingen kan veroorzaken aan belangrijke kenmerken. Zo kunnen de poriën meer hoekig worden en kan een deel van de tussenwanden verdwijnen, waardoor ze er doolhofvormig uit gaan zien. Ook kunnen de beharing en ten dele de kleur van het hoedoppervlak veranderen: beharing kan gedeeltelijk verdwijnen, kleuren kunnen verbleken. Dat kan een zekere determinatie bemoeilijken.

Tabel 1. Overzicht van herbariumcollecties met de naam *Trametes pubescens* of *Coriolus pubescens*.

Collectie naam / nr.	Datum	Locatie	Habitat op etiket	Det. P.J. Keizer
<i>T. pubescens</i> / -	10-11-1951	St. Pietersberg – ENCI-bos	tak van berk	<i>T. hirsuta</i>
<i>C. pubescens</i> / 5166	29-10-1969	Leidschendam – Veenzijdse polder	stam van es	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / -	29-1-1974	Wognum, Wadway	iepenstronk	<i>T. versicolor</i> (evt. <i>T. multicolor</i>)
<i>T. pubescens</i> / 4487	8-2-1975	Baarn	Vederesdoorn	<i>T. cf. multicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 77-444	30-12-1977	Biesbosch – De Dood	wilg	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / -	5-5-1984	Kloetinge	Canadapopulier	<i>T. cf. multicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 84-148	22-7-1984	Lelystad – Zuigerplas	-	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 84-201	17-12-1984	Lelystad – Vijverbos	loofhout	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 85-107	11-5-1985	Dorst	loofhoutstomp	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / -	januari 1990	Voorschoten	stomp van sierstruik	<i>T. cf. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / -	maart 1990	Speulderbos	stam van beuk	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 90-91	11-11-1990	Schiermonnik-oog	takje van berk?	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 91-116	17-5-1991	Urkerbos	loofboom	<i>T. versicolor</i>
<i>T. pubescens</i> / 91-203	26-12-1991	Eperheide	loofboom	<i>T. gibbosa</i>
<i>T. pubescens</i> / 93-103	24-2-1993	Almere, Lepe-laarplassen	-	<i>T. versicolor</i>

2. De meeste vondsten dateren van een ongeveer twintigjarige periode van halverwege de 70er jaren tot halverwege de 90er jaren van de 20ste eeuw. Toch staat de soort ook in gangbare oudere boeken al opgenomen, bijvoorbeeld Bourdot & Galzin (1927), Jahn (1963). Ook in de nieuwere literatuur staat de soort, maar als *T. (C.) pubescens* gedetermineerde vondsten van na 1993 ontbreken. Een verklaring hiervoor ontbreekt vooralsnog.

3. Een groot aantal van de als *T. pubescens* benoemde collecties (tabel 1) behoren mijns inziens tot *Trametes versicolor* (Gewoon elfenbankje). *T. versicolor* is een zeer algemene soort, die ook nog eens erg variabel is. Zo zijn in de literatuur diverse kleurvarianten (forma's) beschreven, o.a. forma *flavo-aureus* Konrad & Maublanc (Pl. 438), forma *cyaneus* Vel., forma *fuscatus* Bres. In zijn typische verschijning is de aanwezigheid van blauwig-grijze zones afgewisseld met geelbruine of bleke zones kenmerkend. Sommige vormen echter zijn veel egalier van kleur en kunnen licht- en donkerder geelbruin gekleurd zijn. Het is ook mijn indruk dat Elfenbankjes die in het donker en/of onder zeer vochtige omstandigheden uitgegroeid zijn, bleek en meer egaal gekleurd kunnen zijn. Juist bij zulke afwijkende exemplaren bestaat de neiging om andere soorten dan het Gewoon elfenbankje in de determineersleutels te kiezen.

Trametes versicolor, het Gewone elfenbankje is zeer algemeen en erg variabel.

Mijn conclusie uit het bovenstaande is dat er geen Nederlandse collecties van *Trametes pubescens* in het Nationaal Herbarium in Leiden aanwezig zijn en dat het voorkomen in Nederland van deze soort niet bewezen is. Daarom moet deze naam, tot het tegendeel bewezen is, uit het Overzicht geschrapt worden.

Wat is nu de 'echte' *Trametes pubescens*? (plaat 6)

In zijn meest karakteristieke vorm is het een vrij grote en relatief dikke elfenbankachtige. Enkelvoudige hoeden kunnen gemakkelijk 8 of meer cm breed zijn, 5 of meer cm van het hout afstaan en 1 tot 2 cm dik worden bij de aanhechting. Vaak groeien vele hoeden dakpansgewijs bijeen. Het oppervlak is in jonge toestand lichtbeige gekleurd, oudere exemplaren worden strokleurig. Het oppervlak bestaat uit concentrische zones, niet altijd even duidelijk en lang niet zo markant als bij andere elfenbankjes, van korte ruige rechtopstaande harige zones, en in radiale richting aanliggende harige tot vrijwel kale zones. Het hele oppervlak doet radiaal gerimpeld aan. De buisjes zijn tot 8 mm lang, de mondingen aanvankelijk witachtig, maar kleuren bij ouder worden gelig tot strokleurig. De trama is wit en in vergelijking met andere soorten elfenbanken los en minder taai-leerachtig. Gedroogde vruchtlichamen hebben daardoor een laag gewicht. De microscopische kenmerken verschillen niet veel van *T. versicolor*.

De meest karakteristieke standplaats is op dode stammen van elzen langs beken in het Alpeengebied. In Scandinavië komt *T. pubescens* vooral voor op berk. In Ryvarden & Gilbertsen (1993) wordt nog een aantal andere waardbomen genoemd waar de soort zeldzamer op voorkomt. Het is een veroorzaker van witrot, die zeer snel, binnen enkele maanden, een boomstam kan afbreken (Bourdot & Galzin, 1928). Uit de literatuur en uit eigen waarneming lijkt het of Oostenrijk een zwaartepunt is in de Centraal-Europese verspreiding van deze soort.

In Jahn (1963) en Bourdot & Galzin (1927) staat ook een dunvlezige vorm beschreven van *T. pubescens*, onder de naam *T. pubescens* f. *velutinus*. Met name deze kan voor verwarring met bleke vormen van *T. versicolor* zorgen. In de onderstaande tabel staan de verschillen tussen deze twee soorten nog eens opgesomd (tabel 2).

Goede afbeeldingen van *T. pubescens* zijn te vinden in: Marchand (1975, zeer goed en karakteristiek), Gerhardt (1997) en Ryman & Holmåsen (1984).

Tabel 2. Verschillen tussen *T. pubescens* en *T. versicolor*.

Trametes pubescens	Trametes versicolor
Normale vorm fors, relatief dikvlezig	Veelal kleiner, dunvlezig
Vrijwel éénkleurig, bleek, met harige en ± kale zones	Dikwijls met licht- en donker (grijsig of vrij donker bruin) gekleurde zones, met opstaande en aanliggende beharing
Oppervlak radiaal gerimpeld	Oppervlak niet radiaal gerimpeld
Buisjes tot 8 mm lang	Buisjes gewoonlijk tot ca. 2 mm lang
Trama los, vruchtlichaam relatief bros en licht	Trama dicht, vruchtlichaam zeer taai, minder licht
Hoofdzakelijk op els, in Noord-Europa overwegend op berk	Op zeer veel soorten loofhout, minder vaak ook op naaldbomen
Verspreiding alpien en boreaal, daarbuiten zeer zeldzaam (Krieglsteiner, 2000)	Verspreiding overal, zeer algemeen

Verwarring met andere soorten

Een soort die sterk lijkt op *T. versicolor* is *T. multicolor*, het Gezoneerde elfenbankje. Deze mist evenals *T. pubescens* de bij *T. versicolor* veelal aanwezige blauwig-grijze kleurschakeringen. In het algemeen is *T. multicolor* net als *T. versicolor* (en in tegenstelling tot *T. pubescens*) sterk gezoneerd met lichte en donkere kleuren. Bij *T. versicolor* bestaan de zones gewoonlijk uit opstaande en aanliggende, en daardoor satijnachtig uitziende beharing, bij *T. multicolor* zijn de zones zichtbaar door de afwisseling van langere en kortere tot afwezige beharing. Het vruchtlichaam van *T. multicolor* verdikt zich geleidelijk naar de aanhechtingsplaats en vormt daar vaak een plotseling verdikte bobbel en voelt steviger, minder flexibel aan dan *T. versicolor*. *Trametes multicolor* heeft iets grotere sporen dan *T. versicolor*, nl. $5-7 \times 2-2,5 \mu\text{m}$ resp. $5-6,5 \times 2-2,5 \mu\text{m}$ (Ryvarden & Gilbertsen, 1993). *Trametes multicolor* is veel zeldzamer dan *T. versicolor*. Ondanks de benoemde verschillen blijft het in bepaalde gevallen moeilijk een collectie definitief te benoemen.

Een andere algemene soort, die mogelijk nog voor verwarring kan zorgen is *Trametes hirsuta*, het Ruig elfenbankje. Deze verschilt van de tot nu toe besproken soorten door de iets grijzige poriën met opvallend dikke wanden, het sterk ruig behaarde, gezoneerde oppervlak, en de vrij dikke, zeer stevige en taaie vruchtlichamen. Het Ruig elfenbankje groeit meestal op drogere standplaatsen dan de andere soorten, zoals op gevallen bomen op kapvlakten, en op hangende takken en stammen. De soort is te vinden op allerlei loofboomsoorten, maar beuk is favoriet.

In onderstaande sleutel voor de *Trametes*-soorten van West-Europa worden de bovenbeschreven verschilpunten nog eens samengevat.

1. Poriën langwerpig, in radiale richting gestrekt *Trametes gibbosa* – Witte bultzwam
1. Poriën rond of rondachtig 2
2. Vruchtlichaam dikvlezig, vaak enkele cm dik bij de aanhechting, met sterke anijsgeur, vrijwel uitsluitend op knotwilgen *Trametes suaveolens* – Anijskurkzwam
2. Vruchtlichaam hoogstens 1 cm dik, veelal dunner, zonder opvallende geur, op allerlei soorten hout 3
3. Trama bleek houtkleurig, poriën groot, ca. 1 mm diam., worden onregelmatig bij ouder worden, oppervlak okerachtig lichtbruin, viltig-harig *Trametes cervina* (Trama bleek en oppervlak borstelharig, uitsluitend op populier, vgl. *Coriolopsis trogii* – Bleke borstelkurkzwam)
3. Trama wit, poriën kleiner 4
4. Poriën met (relatief) dikke wanden, vaak grijzig, oppervlak ruigharig, gezoneerd
Trametes hirsuta – Ruig elfenbankje
4. Poriën dunwandig, wit of bij ouder worden gelig 5
5. Oppervlak crème, bleek bruin, met zones die weinig in kleur verschillen, radiaal gerimpeld, buisjes tot 8 mm lang *Trametes pubescens* – Fluweel elfenbankje
5. Oppervlak met lichte en donkere zones, soms ook tamelijk éénkleurig, radiale rimpels afwezig, buisjeslaag dun (tot 2 mm) 6
6. Oppervlak meestal met grijzige tot grijsblauwe en bleek gekleurde zonering, weinig verdikt bij de aanhechting, flexibel *Trametes versicolor* – Gewoon elfenbankje
6. Oppervlak meestal met lichte en donkere oker tot bruinige zonering, verdikt naar de basis en vaak met een bult bij de aanhechting, stug
Trametes multicolor – Gezoneerd elfenbankje

Literatuur

- Arnolds, E., Noordeloos, M.E. & Kuyper, Th.W. (red) 1995. Overzicht van de Paddestoelen in Nederland. Uitgave Nederlandse Mycologische Vereniging.
- Krieglsteiner, G.J. (Hrsg.) 2000. Die Großpilze Baden-Württembergs, Band 1. Ulmer, Stuttgart.
- Donk, M.A. 1974. Checklist of European Polypores. North-Holland Publishing Company, Amsterdam London.
- Keizer, P.J. 1992. Houtzwammentabel. Jeugdbondsuitgeverij.
- Jahn, H. 1963. Mitteleuropäische Porlingen und ihr Vorkommen in Westfalen. Westfälische Pilzbriefe, IV. Band. Detmold.
- Marchand, A. 1975. Champignons du nord et du midi. Hachette.
- Gerhardt E. 1997. Der große Pilzfürer für unterwegs. BLV Verlagsgesellschaft mbH, München.
- Ryman, S. & Holmåsen, I. 1984. Svampar, en Fälthandbok. Interpublishing, Stockholm.
- Ryvarden, L. & Gilbertsen, R.L. 1993. European Polypores. Fungiflora, Oslo.

Plaat 6. *Trametes pubescens* (Fluweelelfenbankje) uit Oostenrijk. Foto P.J. Keizer.

